

MOLNÁR JUDIT

A szolnoki cukorgyártól a strasshofi elosztótáborig

A szolnoki cukorgyárban

1944 tavaszán a magyar és a német hatóságok egyezsége értelmében megszületett a döntés Magyarország zsidóktól való „megtisztításáról”. A „tisztoogatást” területrészenként rendelték el a Baky László belügyminisztériumi államtitkár kézjegyével ellátott bizalmas rendeletben.¹ A negyedik zónába az V. (szegedi) és a VI. (debreceni) csendőrkerület tartozott, ahol a gettósítást követően hét gyűjtőtábort és egyben vagonírozási központot hoztak létre. Ezek egyike Szolnokon a cukorgyári gyűjtőtábor volt, ahová 1944. június közepén Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megye tizenhat településének gettóiból közel 4700 zsidónak minősített magyar állampolgárt, főleg asszonyokat, gyerekeket, időseket, betegeket tereltek.² A szolnoki gettó tervezésekor, 1944. május első napjaiban már felmerült a városi hatóságok részéről a Gyökér utcai cukorgyár telepe lehetséges „lakóhelyként”, de akkor elvetették a 400-500 főnyi idénymunkásra méretezett ottani tömegszállást és raktárakat gettó létrehozására.³ Közel egy hónappal később azonban abban a tudatban választották ki a cukorgyárat immáron nem a gettó, hanem a gyűjtőtábor helyszínéül, hogy – a Szegeden megtartott június 10-i tájékoztató értekezleten elhangzottak értelmében – 6000 fő körüli létszámra számítottak. A szempont nem a kényelem és a higiénia volt, hanem a deportálás logisztikai szervezése. Ide be tudnak állítani 47 vagonból álló szerelvényt anélkül, hogy túl sok helyi lakos szembesülne a tábor és a vagonírozás körülményeivel; továbbá a tervek szerint június 16. és 21. között amúgy is csak pár napot töltöttek volna ott a tábor foglyai. Ferenczy Lászlótól és Finta Imre csendőr századostól, az V. (szegedi) csendőrkerület nyomozó alosztályának vezetőjétől azonban tudjuk, hogy a deportálást a negyedik zónában június 25. és 28. közötti időpontra halasztották,⁴ tehát a táborba érkezők többsége tíz-tizenkét napot töltött borzasztó körülmények között. Biri mama, a szarvasi hitközség neológ rabbijának, Kelemen Albertnek a felesége 1949-ben

¹ A rendelet teljes szövegét lásd *Vádirat*, I, 124–127.

² A gettók jegyzékét és a gyűjtőtábor tervezett és tényleges létszámát lásd I.1–2. és I.8. számú dokumentumok.

³ A szolnoki városházán készült eredeti jegyzőkönyv Homoki László népbírói peréhez csatolva, ÁBTL, V-104 177.

⁴ Lásd I.2–3. számú dokumentumok.

„a borzalmak városaként” emlékezett a szolnoki napokra.⁵ Nemcsak azért, mert Szolnokra érkezésekor egy csendőr „vastag husánggal végigvágott” rajta, hanem mert a táborig elhelyezés is sokkolta: napokon keresztül, szakadó esőben is a szabad ég alatt voltak, ételmet alig kaptak, és folyamatosan rettegniük kellett a rendőröktől és a csendőröktől.

Éjszaka kinn maradtunk a szabad ég alatt. Kicsomagoltuk kis bugyrainkat, és lefeküdtünk a földre. Lehattunk már úgy 5000-en, a megyéből itt tömörítették. Elkezdett esni az eső, s nem védekezhettünk ellene. [...] Másnap a termekbe engedtek bennünket, de csak egy kis hányada fért be. [...] Első éjjel a szobákban sokan megőrültek, a miénkben is egy gazdatiszt felesége őrzöngött, nehezen tudták injekciókkal elaltatni. Bejöttek a rendőrök, és az őrzöngőket gumibotokkal verték, még jobban ordítottak, gyermekek félelmükben sírtak, kiabáltak. Ezeket a hangokat egy életem át a fülében hallja az ember.⁶

Amikor Besnyő Györgyné (sz. Kun Sára, Öcsöd, 1924) felidézte a gyűjtőtábor halottainak látványát, így fakadt ki: „Szolnok nekem álmomban se jöjjön elő soha.”⁷ Dániel Zsuzsa számára a latrina volt maga a „cukorgyári borzalom”.⁸ A latrina – Biri mama emlékei szerint – egy hosszú, mély gödör, amely „fölött csak gerendák húzódtak, életveszélyes volt, némelyik szerencsétlen bele is esett, úgy kellett kihúzni. Förtelmes volt.”⁹ Közéjük tartozott például Fischbein szarvasi ügyvéd: „A balesete után ürüléktől büzlő szerencsétlen ember korábban híresen pedáns férfi volt [...] barátaival fehér glaszékesztyűben kártyázott” – írta visszaemlékezésében Kovács Mihály, aki gyerekként többször is ott éjszakázott az ügyvédcsaládnál.¹⁰

Mirjam Ausländer és barátnője, Ica, huszonegy és tizenhét éves lányok, ápolói feladatokat láttak el a gyűjtőtáborban. Mirjam emlékei szerint¹¹

Mindig elvittek valakit egy szobába, megverték, miközben azt kérdezték: „Hol az arany? Hol a pénz?” Elvitték Zsuzsi [barátnője] mamáját is, feketére vert kezekkel jött vissza. [...] minden este vittek el embereket, és megverték őket. Folyton sírást és üvöltést hallottunk. Állandóan ez ment, végig, amíg Szolnokon voltunk.

A legszörnyűbb élmény Mirjam Ausländer számára a latrina mellett az öngyilkos ismerősök holttestének látványa volt:

Nekünk, Icának és nekem kellett kihoznunk a halottakat, és sorokba rendezni a holttesteket. Esett az eső, a halottak szeme nyitva volt, az eső pedig beleesett. Sütött a nap, jöttek a legyek, és belerepültek a nyitott szemekbe. Ezt soha nem

⁵ Kelemen Albertné Reményi Irén visszaemlékezését lásd *Biri mama deportálási emlékirata*. „Haza, Istenem csak hazasegíts engem!” *Egy magyar zsidó asszony 1949-ben írt visszaemlékezése a deportálásra, Bergen-Belsenre, a pusztulás kapujában is kínzó honvágyra*, szerk. Molnos Péter, Budapest, Kieselbach, 2020, 18–21.

⁶ Uo., 18–19.

⁷ VHA, 50732.

⁸ Dániel Zsuzsa: Emlékeim – zsidólánynak lenni 1944-ben, *Jelenkor*, 2015/11, 1211.

⁹ *Biri mama deportálási emlékirata*, id. kiad., 18–19.

¹⁰ Kovács Mihály: *Kettős bilincsen. Öcsödötől az Agrobankig... és tovább*, Budapest, Vince, 2003, 58.

¹¹ Lásd III.7. számú dokumentum.

fogom elfelejteni. [...] soha nem éreztem gyűlöletet, nem akartam rosszat senkinek, de amikor láttam az ismerőseimet ott feküdni holtan az út közepén, legyekkel a szemükben, ezt nem tudom elfelejteni nekik [a csendőröknek].

Többen is öngyilkosok lettek, így „Szolnokról Szenes Jenőné és öreg édesapja, Holczer Vilmos kereskedő, Varsányi Gyula állatorvos és Blum Áron szabó haltak meg. A halottakat bedobták a szeneskamrába, majd elvitte őket a hullaszállító.”¹² Csontos Éva emlékei szerint is

...nagyon sokan öngyilkosok lettek, volt, akinek sikerült, volt, akinek nem. És ott viszont megérkeztek detektívek, tehát ilyen csendőr, de nem egyenruhában, és elkezdtek az ütlegetést, a verést, gúzsba kötést, mindent az égvilágon. Hát apámnak öt bordáját törték össze, anyámnak a fejét, nekem az ujjamat.¹³

Az 1944-ben nyolcéves Fenákel Judit számára is a legborzasztóbb élmény a szolnoki cukorgyárhoz kötődik:

Volt egy éjszaka, amikor iszonyú... mert mondom, szabad ég alatt voltunk... iszonyú ordítózásra ébredtünk, és beteltek bennünket a cukorgyárnak... én nem tudom, mi volt ott, valami raktárépület vagy mi, mindenkit. Hát az volt a mélypont az én életemben. Semmit nem értettem. Iszonyú sikoltozás, „vizet, vizet, rosszul vagyok!”. Ránk zárták az ajtókat, kint állandó lövések, sikoltozások. És én soha nem hittem el, hogy ilyen létezik, őszintén szólva még a mai napig se hiszem el, pedig ott a szemem előtt játszódtott le. Mellettünk volt egy nő, egy ilyen harminc körüli nő lehetett, aki reggelre teljesen ősz lett, ilyen..., mint Ofélia, ilyen nagy, kibontott hajjal szaladgált, és hát elvesztette az eszét ott.¹⁴

A fent idézett emlékek csak töredékek. Nincs olyan visszaemlékezés, amelyben ne tennének említést a szolnoki gyűjtőtábor őrzését ellátó rendőrök, csendőrök és/vagy németek durvaságáról. Ezekről a verésekről, gúzsba kötésekről, lövöldözésekről a napi jelentéseket készítő csendőr nyomozók azonban láthatólag mit sem tudtak. A Ferenczy Lászlóhoz intézett jelentéseik¹⁵ értelmében a gyűjtőtáborban egyetlen alkalommal sem történt „a magyar hatóságok részéről a zsidókkal szemben durvaság és hatalmaskodás”. Hivatalos szóhasználat mindössze „nyomoztak és puhatoltak az elkövetett anyagi vonatkozású visszaélések ellen”. A németek részéről is csupán egy alkalommal történt fegyverhasználat:

...folyó hó [június] 19-én 19 óra körüli időben a gettó őrzésénél segédkező német SS-katona özv. Neubert Lajosné szül. Pintér Gizella 35 éves túrkevei lakos

¹² Varga Béla 1945-ben írt emlékeit lásd *Nehéz napok*. Részletek egy 15 éves fiú 1944-es szolnoki naplójából. Közzétette: Kaposvári Gyula, *Jászkunság*, 1975/1–2, 25.

¹³ Lásd III.4. számú dokumentum.

¹⁴ Lásd III.6. számú dokumentum. Erre az éjszakára Fodorné Polgár Gizi is élesen emlékezett. Lásd I.6. számú dokumentum.

¹⁵ Lásd I.4. számú dokumentumok.

ellen lőfegyvert használt, mert nevezett szökést kísérelt meg. A fegyverhasználat halálos kimenetelű volt.¹⁶

Fenyítést is csak egyszer alkalmaztak a németek:

Folyó hó [június] 21-én a délutáni órákban a Szolnokon elfogott 2 budapesti zsidót a német katonai parancsnokság 25 bot és 1 órai kikötésre ítélte. Az ítéletet azonnal végre is hajtották.¹⁷

A belügyminiszteri bizalmas rendelet értelmében, majd a szegedi értekezleten elhangzott, és Bertóthy Dezső szolnoki rendőrtanácsos által írásba foglalt utasítás szerint a gyűjtőtáborba mindenki fejenként 50 kg súlyú csomagot vihetett magával. Minden egyéb tárgyról, mint írták, „bűnjeljegyzék készítendő”. Mi is volt a bűnük a cukorgyárba szállítottaknak, csecsemőktől az aggokig? A fentiek értelmében az, hogy zsidók voltak: pontosabban zsidónak minősültek az úgynevezett zsidótörvények szerint, ezért vagyonuktól megfosztandók, gyűjtőtáborba szállítandók, majd deportálandók. Az utasításokban kétségtelen tény, hogy hangsúlyozták, „brutalitás, bántalmazás, általában olyan bánásmód, ami az emberiség követelményeivel ellenkezik, szigorúan tilos”.¹⁸ Ugyanakkor az alapos személymotazás részeként a nőket ápolónőkkel, bábákkal motoztatták meg, továbbá szigorúan ellenőrizték, hogy a rendeletben tiltott tárgyak közül valaki nem rejtett-e el pénzt, értékeket lakhelyén, keresztény ismerősöknél, ruhaneműkben; majd egy olyan telepen helyezték el a „bűnjelek”-től megfosztott, „zsidócsillag” viselésére kötelezett mintegy 4700 embert, amelyet eredetileg tizedannyi ember befogadására tartottak alkalmasnak.

Horváth Ernő rendőr főhadnagy, aki a gyűjtőtábor külső őrzését ellátó rendőrök parancsnoka volt, háború utáni népbírósi perében tagadta, hogy a rendőrök kegyetlenkedtek volna, és hozzáfűzte, „nem fordult hozzám zsidó panasszal, hogy bántalmazzák a rendőrök őket”.¹⁹ A szolnoki népbíróshoz intézett semmisségi panaszában hangsúlyozta, hogy ha csendőr nyomozók részéről történt volna brutalitás, azért ő nem tehető felelőssé, hiszen nem ő volt a parancsnokuk; továbbá ha esetleg a rendőrök részéről mégis történt volna kegyetlenség, akkor annak oka valójában a zsidók viselkedése volt:

¹⁶ Schwartz Béla szerint amikor a kisújszállási zsidók éppen megérkeztek a cukorgyárba, „egy túrkevei lányt, aki a cukorgyárból meggondolatlanul kiment, a hajánál fogva hurcoltak vissza, benn összeverték, majd szemem láttára agyonlőtték”. Polatsek Pálné Friedmann Rózsi is felidézte ezt az esetet: „Szolnokon voltunk, Pintér Gizinek hívták, egy túrkevei fiatalasszony, arra ráfogták, hogy meg akart szökni. Az nem akart megszökni. És rögtön ott agyonlőtték.” Lásd I.5. és III.3. számú dokumentumok. Horváth Ernő rendőr főhadnagy háború utáni népbírósi perében az egyik tanú határozottan állította, hogy egy nőt látott futni a tábor kerítésén kívül, akit több rendőr és egy SS-katona kergetett, puskatussal ütlegelt és rugdosott; majd az SS-katona tíz lépéstről célba vette és agyonlőtte. „Ezen az éjszakán pokollá varázsolták a tábort, senkinek sem szabad volt még a szükségletét sem elvégeznie. Állandóan az ablakon lövöldöztek be...” MNL JNSZML, Szolnoki Népbírósi iratai 58/1946 Horváth Ernő népbírósi pere, Fried Mihály tanúvallomása, 88. Fenákel Judit valószínűleg ugyanerre az éjszakára emlékezett.

¹⁷ Lásd I.4. számú dokumentumok.

¹⁸ Lásd például I.1. számú dokumentum.

¹⁹ MNL JNSZML, Szolnoki Népbírósi iratai 58/1946 Horváth Ernő népbírósi pere, 101.

A dolog természetében rejlik, hogy a különböző falvakból és városokból előre nem tudott időpontban három napon át, éjjel-nappal egyaránt érkező csoportok tagjainak összevegyülése, az ismerősök és rokonok találkozása, együttes szenvedések kiállása, a Zsidó Tanács különböző intézkedései az elutazásra, az elutazó személyek összekeveredése, az elszállítás tudata által felzaklatott lelkiállapot, a sejtett jövődönék bizonyosság határán járó előérzete elképzelhetetlen zűrzavart okozott.

A végsőig fokozott idegfeszültség hisztériás kirobbanásai, psychopatologikus megnyilvánulásai (melyek az öngyilkosságokig is elvezettek) kóros tüneteket válthattak ki az idegerősnek ismert, mégis kevés ellenállóképességgel bíró és káros propaganda által fertőzött rendőrlégénységben is, mely egyeseknél esetleg durva viselkedésben nyerhetett megnyilvánulást.²⁰

A válogatás

1944 tavaszán a végállomásról is megszületett a döntés: az auschwitz-birkenai megsemmisítőtábor.²¹ A magyar és a német hatóságok országszerte harmonikusan együttműködve tervezték és szervezték a „tisztogatást”, melynek utolsó szakasza a vagonírozás és a deportálás volt. Csakhogy hiába a harmonikus együttműködés, váratlan helyzetek adódhatnak, és Eichmann számára adódott is, aminek köszönhetően körülbelül 15 ezer embert végül mégsem Auschwitzba, hanem Strasshofba irányítottak.²² Az már az Eichmann és Kasztner Rezső, a cionista Budapesti Mentőbizottság egyik vezetője közötti tárgyalások eredményeképpen alakult, hogy mely gyűjtőtáborokban változtatták meg a vonatok egy részének útvonalát:²³ Szegedről, Szolnokról és Debrecenből irányítottak szerelvényeket Strasshofba.

A cionisták részéről Szilágyi Ernő küldött levelet Szegedre – német segítséggel – a szegedi gyűjtőtábor öt prominensének június 20-án. 3000 főről kellett listát készíteniük azzal a céllal, hogy „a magyar zsidóság sorsán könnyítsenek”, s ehhez három válogatási szempontot adtak: 1. sokgyermekes családok, 2. munkaszolgálatosok családjai, 3. az egyes hitközségek életében szerepet játszó „prominensek” hozzátartozói.²⁴ Napokon keresztül írták, többször is módosították a listát. Két fiatal nő gépiróként segítette a lista véglegesítésében.²⁵

²⁰ Uo. 186.

²¹ Lásd Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott táviratát a német külügyminisztériumnak. Közli: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, összeáll. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula, Budapest, Kossuth, 1968, 836.

²² Lásd Molnár Judit tanulmányait az alábbi kötetben: *Szeged–Strasshof–Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre teti” Szegedről deportáltakról 1944–1947*, szerk. Frojimovics Kinga–Molnár Judit, Szeged, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék–Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021, 17–26; 27–37, valamint kötetünkben Molnár Judit első tanulmányát.

²³ Lásd III.8. számú dokumentum.

²⁴ Lásd MZSML, XXXIII-5-c-1. doboz 1-6, valamint a *Szeged–Strasshof–Szeged* kötetben a II.1.g. számú dokumentumok.

²⁵ Legfőbb Ügyészség, B.18013/1988. Kemény Zoltánné Gelei Ilona tanúvallomása a háborús és néppellenes büntett miatt Finta Imre ellen Kanadában indított eljárásban a Csongrád megyei Főügyészségen, 1988. február 24.

A szolnoki Zsidó Tanács tagjai nehezebb helyzetben voltak, lényegesen kevesebb időt, mindössze egy órát kaptak a listák elkészítésére, és nem állt rendelkezésükre névjegyzék, amelyből kiindulhattak volna a válogatás során. További nehézséget okozott, hogy íróeszközük, papírjuk sem volt, hiszen a Bertóthy-féle utasítás értelmében „[a]z elszállítandókról névjegyzéket készíteni tilos. A személyek szám szerint adandók át.”²⁶ Tehát a szolnoki cukorgyárba íróeszköz és névjegyzék nélkül érkeztek a tizenhat település gettóinak foglyai.²⁷ A kiválasztás szempontjai ugyanazok voltak, mint Szegeden. Varga Béla közvetlenül a felszabadulás után így emlékezett vissza:

[A szolnoki] Zsidó Tanács elnöke, dr. Mandel Sándor, és segítőtársai, dr. Csató Dávid ügyvéd, dr. Heves Kornél főrabbi, dr. Török Lajos ny[ugalmazott] törv[ényszéki] tanácselnök, Singer Ferenc ortodox vezető, Weisz Ignác, két csoportra osztották a zsidókat, I. és II. csoportra. Az elsőt tartották a jobbnak, és 1. a hitközség vezetőit, 2. azt a néhány embert, kinek nevét a pesti Központi Tanács leküldte, 3. azokat, kiknek egy családtagja (apa, fiú) munkaszolgálaton van, 4. a sokgyerekeseket ezért ebbe helyezték el. Ez a csoport másnap indult, a többiek későbbben. Dr. Heves Kornél szolnoki és dr. Herskovits [József] törökszentmiklósi főrabbiakat a Sonderkommando az utolsó pillanatban családtagjaikkal Pestre rendelte.²⁸

Ugyanakkor voltak, akik véletlenül kerültek a strasshofi vonatra, egyszerűen csak mihamarabb el akartak kerülni a cukorgyárból, mint például Gábor Józsefné Grünfeld Teodóra:

Amikor megkérdezték, hogy mi legyen, menjünk az első transzporttal, vagy maradjunk a másodikra, én csak annyit mondtam, hogy mindegy, hová megyünk, csak el innen, s mi elmentünk azzal a transzporttal [ti. az elsővel], amit Strasshofba vittek.²⁹

Majd elkezdődött a találgatás a kettéválasztás okáról és céljáról. Fenákel Judit szerint olyan „hírek terjedtek el, hogy arra a vonatra ne szálljatok fel, az rossz helyre megy. Ez a vonat jó helyre megy, itt csak dolgozni kell.”³⁰ Schwartz Béla, a kistűszállásiak listáinak egyik összeállítója így emlékezett:

Csak a csoportbeosztás percek alatt történt elkészítése és beadása után kezdtük a fejünket törni azon: vajon ez az intézkedés miért történhetett, és milyen célt szolgálhat. A legkülönbözőbb ötletek és lehetőségek merültek fel, amíg végül is

²⁶ Lásd I.1. számú dokumentum.

²⁷ Lásd például Schwartz Béla feljegyzését, I.5. számú dokumentum.

²⁸ Strochlitz Archive, Haifa, Diary of Béla Varga, 14. A kiválasztás szempontjaira hasonlóan emlékezett dr. Lővei Henrikné dr. Csontos Éva is, lásd III.4. számú dokumentum. Mirjam Ausländer emlékei szerint falvanként készültek a listák, lásd III.7. számú dokumentum.

²⁹ Gábor Józsefné Grünfeld Teodóra visszaemlékezése, in Balogh István: *Békés békétlenség. A Békés megyei zsidók története*, Tótkomlós–Budapest, szerzői kiadás, 2007, 281.

³⁰ Lásd III.6. számú dokumentum.

a legtöbben azt a megoldást találták a leghihetőbbnek, hogy az első csoportbelieket munkára viszik, a többi pedig valahol közös táborban helyezik el.³¹

Út Strasshofba

Június 25-én – a délelőtti vagonírozást követően – este 10 órakor indult Szolnokról Strasshof irányába az első vonat. A vagonírozást a magyar hatóságok kizárásával az SS hajtotta végre.³² A többieket magyar csendőri és rendőri segítséggel 28-án terelték a vagonokba, majd indították Hatvan–Miskolc–Kassa útvonalon Auschwitz felé.³³ Sokakat már a gettókból a szolnoki gyűjtőtáborba szállítás is megviselt. A cukorgyári nyolc-tíz-tizenkét nap megpróbáltatásai közben legtöbben arra gondoltak, csak el innen, mihamarabb. Biri mama ezért könyörögte fel magát az első vonatra.³⁴ A vagonírozás és az utazás azonban további – az emlékek szerint két-három napos – megpróbáltatásokat jelentett. Mirjam Ausländer szerint

Nyolcvanan voltunk egy vagonban, aminek egy kis rácsos ablaka volt. Nem volt víz, nem volt WC, nem volt hely lefeküdni, még leülni sem volt hely. Sötét volt és bűdös. A vonat elindult, és ment, ment, ment. Szörnyen bűdös volt a vagonban, szörnyen szomjasak voltunk, és nem volt víz. [...] Mindenki az ablakhoz akart menni, mivel onnan jött egy kis levegő. Az ablaknál háború dúlt.³⁵

Az akkor tizennégy éves Varga Béla nehéz szívvel búcsúzott hazájától, amely kitaszította:

Egy vagonba kb. 70 személy került. Először bedobálták a csomagokat, azután a zsidókat. [...] Az ajtónál ült Farkas bácsi, kinek az volt a tisztsége, hogy az éjjeliket öntögette ki. Mégpedig úgy, hogy először az éjjeliből a vizeletet átöntötte egy üvegebe, és úgy öntötte ki az ajtón. [...] Áthaladtunk a magyar határon. Elhagytuk azt az országot, hol apáink, nagyapáink születtek és meghaltak. Elhagytuk hazánkat, mely kilökött, kirabolt bennünket. A kifosztott magyar zsidók szemében megjelentek a könnyek: Magyarország, Isten veled! [...] Nemsokára kinyílt a vagon lelakatolt ajtaja, és az SS-katonák gyorsan kizavartak bennünket a vagonból. Újra friss levegőt szívhattunk. [...] Újra földet ért a lábunk. Csakhogy ez már nem magyar föld volt, hanem idegen.³⁶

³¹ Lásd Schwartz Béla feljegyzését, I.5. számú dokumentum.

³² A szolnoki vagonírozásról lásd a Ferenczy Lászlóhoz 1944. június 24–28. között intézett csendőrijelentéseket, I.4. számú dokumentumok.

³³ A szolnoki második vonat június 29-én haladt át a kassai állomáson Auschwitz felé 2038 fővel.

³⁴ *Biri mama deportálási emlékirata*, id. kiad., 20–21.

³⁵ Lásd III.7. számú dokumentum.

³⁶ Strochlitz Archive, Haifa, Diary of Béla Varga, 15–16.